

BERDE ÉVA-NÉMETH PETRA

A MAGYARORSZÁGI TERMÉKENYSÉG PARITÁSONKÉNTI ALAKULÁSA 1970 ÉS 2011 KÖZÖTT

A cikk a magyarországi termékenység alakulását elemezi 1970 és 2011 között, paritásonként. A vizsgálathoz a hagyományos termékenységi mutatószámokon kívül felhasználtuk a Bongaarts és Feeney-féle, ütem és paritás szerint kiigazított termékenységi arányszámot is. Az első és második paritás esetében az időszak második felétől csökkenő tendencia mutatkozott, a harmadik paritás esetében viszont a középső időszakot relatíve magas értékek jellemezték. A családpolitikai intézkedések után termékenységnövekedés az első és második paritás esetében legfeljebb 1-2 évig volt tapasztalható, a harmadik paritás kiigazított arányszámai azonban az intézkedéseket követően több évig is relatíve magas értékeket értek el.

A cikkben a magyarországi termékenység alakulását elemeztük 1970 és 2011 közt, az első, második és harmadik gyerekekre vonatkozóan. A vizsgálathoz a hagyományos teljes termékenységi arányszámon kívül felhasználtuk a Bongaarts és Feeney-féle, ütem és paritás szerint kiigazított termékenységi arányszám értékeit – amely mutatószám módszertani bemutatására egy korábbi, a Köz-gazdaságban megjelent tanulmányunkban került sor [Berde és Németh, 2015b] – és így ki tudtuk küszöbölni az időzítesi és paritási hatásból származó torzításokat. Az eredmények azt mutatják, hogy az első és második paritás esetében néhány rövid növekvő időszakot kivéve, különösen az időszak második felétől csökkenő tendencia realizálódott, de a csökkenés kisebb mértékű volt, mint amit a kiigazítatlan termékenységi arányszámok jeleztek. A harmadik paritás esetében az alacsonyabb termékenységi arányszámok a vizsgálati időszak elején és végén találhatóak, a középső időszakot relatíve magas értékek jellemezték. A családpolitikai intézkedések után termékenységnövekedés az első és második paritás esetében vagy nem, vagy legfeljebb 1-2 évig tapasztalható, a harmadik paritás kiigazított termékenységi arányszámai azonban a szóban forgó intézkedéseket követően, különösen az időszak közepén, relatíve magas értékeket vettek fel.

1. BEVEZETÉS

Az európai országokban¹ az 1990-es években és a 2000-es évek elején a már korábban is tapasztalt tendencia folytatásaként a termékenység igen erős visszaesése következett be, legalábbis ezt jelezte a hagyományos *teljes termékenységi arány-*

¹ A termékenység közelmúltbeli erős visszaesése nemcsak az európai földrész sajátossága, cikkünkben azonban kizárólag Magyarországgal foglalkozunk, ezért összehasonlítási alpnak csak szűkebb környezetünket tekintjük.

*szám*² (angol rövidítéssel a TFR) csökkenő értéke. *Bongaarts és Sobotka* [2012] a 2002-es év vonatkozásában 16 európai országot számolt össze 1,3 alatti TFR-rel. A *Kuczynski* [1932] által bevezetett TFR arányszámok ilyen mértékű visszaesése arra készítette a demográfusokat, hogy még inkább vegyék figyelembe az elsőként *Norman Ryder* [Ryder 1956, 1964, 1980] által publikált gondolatokat. Ezek szerint olyan időszakokban, amikor a nők egyre idősebb korban szülik meg első és további gyerekeiket, a keresztmetszeti adatok alapján számszerűsített éves termékenységi arányszámok torzítanak. Az anyák halasztó magatartása – az ún. *időztési hatás* [Sobotka 2004] – ugyanis azt eredményezi, hogy bizonyos időszakokban a fiatalabb nők még nem szülnék gyermekeket, az idősebb nők pedig már befejezték családalapítási tevékenységüket. Ekkor adódik a TFR „szuper” alacsony (a demográfusok által használt angol szakkifejezéssel *lowest-low*, [lásd Kohler et al., 2002]) értéke. Amikor aztán a szüleiket korábban még halasztó anyák már vállalkoznak utódaik világra hozatalára, akkor a TFR értéke újra emelkedik. *Goldstein, Sobotka és Jasoline* [2009] hívja fel a figyelmet arra, hogy kb. 10 év alatt 19 európai országban növekedett legalább 0,2-del a TFR érték, és mindezek következtében *Bongaarts és Sobotka* [2012] 2008-ra vonatkozóan már csak egy európai országban (Moldovában) talált 1,3 alatti TFR nagyságot. Egyértelmű, hogy nem a nők elképzelése változott meg ilyen hirtelen a gyerekszülésről, hanem elkezdtek a „visszapótlást” (angolul „recuperation”), az elhalasztott gyerekek világra hozatalát. *Ryder* pontosan erre alapozva hívta fel a figyelmet az egyetlen év keresztmetszeti adatai alapján számított TFR pontatlanságára.

Bongaarts és Feeney [1998] meg is konstruálta azt az *éves termékenységi rátát*³, amely kontrollálja az időztési hatást. *Bongaarts és Sobotka* [2012] több ország vonatkozásában kiszámolta ennek a termékenységi rátának az értékét, és megmutatta, hogy ez a korrigált arányszám lényegesen magasabb értéket ad a közelmúlt termékenységi arányait illetően, mint a TFR. *Berde és Németh* [2014a, 2015a] pedig megmutatta, hogy a korrigált termékenységi arányszámot használva lényegesen pozitívabb kép tárul fel a cseh, a lengyel, a magyar és a szlovák nők XX. század végi és XXI. század eleji gyermekvállalási hajlandóságát illetően.

A keresztmetszeti adatok azonban nemcsak a halasztó magatartás miatt torzíthatnak. Minden olyan hatás, ami módosítja a női népesség megfigyelési évben jellemző belső arányait, hibás következtetésre vezethet a nők életük során világra hozandó átlagos gyerekszám becslésekor. Egy ilyen fontos, belső struktúrára utaló tényező a *nők paritási összetétele*, azaz a nők megoszlása a világra hozott gyerekek száma alapján (ennek változásából fakadó torzítás az ún. *paritási hatás* [Sobotka et al., 2011]). *Kohler és Ortega* [2002], valamint *Bongaarts és Feeney* [2004, 2006] két egymástól különböző, de értékeit tekintve egymáshoz közeli eredményeket adó, időztési és paritási hatás szerint is korrigált éves termékenységi rátát konstruált⁴. *Berde és Németh* [2014b] Csehország, Magyarország és Szlovákia esetében a már

2 A teljes termékenységi arányszám „azt fejezi ki, hogy az adott év kor szerinti születési gyakorisága mellett egy nő élete folyamán hány gyermeknek adna életet” [KSH, 2013: 67].

3 A különböző éves termékenységi ráták összehasonlító leírását lásd: *Berde és Németh* [2014b].

4 A két *Bongaarts- és Feeney-cikk* ugyanazt az ütem és paritás szerint korrigált arányszámot definiálja. Ez saját korábbi, csak ütem szerint korrigáló mutatójuk továbbfejlesztett változata.

realizált ún. kohorsz termékenységi rátákat összevetve a két ütem és paritás szerint korrigált termékenységi arányszámmal, a Bongaarts- és Feeney-féle mutatót találta jobbnak⁵. Így a továbbiakban mi is a Bongaarts- és Feeney-féle ütem és paritás szerint is korrigált teljes termékenységi ráta segítségével végezzük elemzésünket. A mutatóra a TFRp* jelölést használjuk⁶. (A Bongaarts- és Feeney-féle korrigált teljes termékenységi ráta magyar nyelvű részletes ismertetése megtalálható Berde és Németh írásában [2015].)

Az ütem és paritás szerint kiigazított termékenységi ráta nemcsak az egy nő által átlagosan világra hozott gyerekek számát becsüli meg pontosabban, mint a hagyományos teljes termékenységi arányszám, hanem lehetőséget biztosít arra is, hogy paritásonként, azaz a gyerekek születési sorrendjének figyelembe vételével elemezzük az adatokat. A hagyományos TFR számításakor nem jelent információt, hogy egy gyerek az anyja hányadik gyermekeként születik, bár magát a TFR értékét az újszülöttek családon belüli sorrendjére vonatkozó adatainak ismeretében fel lehet bontani az első, második, harmadik, stb. gyerek szerinti összetevőre. Ez a felbontás azonban nem tekinthető olyan megbízható forrásnak a termékenység születési sorrend szerinti elemzéséhez, mint a TFRp* paritásonkénti értékeinek vizsgálata. Ezért olyan óvatos a következtetések levonását illetően *Kamarás* [1991]. *Spéder* és *Kamarás* [2008] is inkább azzal foglalkozik, hogy az egygyermekesek közt milyen gyakoriságú volt a második gyermek világrahozatala, illetve a kétgyermekesek közt a harmadik gyermeké, és így tovább, de nem magát a paritásonkénti termékenységi arányszámot elemzi.

Husz [2006] azonban már a Bongaarts- és Feeney-féle ütem szerint korrigált mutatóval végzi el a paritásonkénti elemzést. Ez a mutató a paritási hatás szerint még nem korrigál, de különösen az anyai életkor erős növekedésének időszakában az újabb Bongaarts- és Feeney-féle, általunk is használt TFRp* mutatókhoz hasonló értékeket vesz fel. A három fent idézett magyar tanulmány közül azonban egyiknek sem a paritásonkénti vizsgálat az elsődleges célja, inkább azt elemzik, hogy a különböző sorszámú gyerekek mennyiben járultak hozzá a teljes termékenység alakulásához, továbbá a publikálási dátumokat figyelembe véve a cikkünknel régebbi időpontban záruló idősorokat elemezznek.

A TFRp* számítása a paritásonkénti termékenységi rátákon alapszik; a teljes TFRp* értékéhez is először a különböző paritásokra vonatkozó arányokat kell számszerűsíteni, majd ezeket összegezni. A paritásonkénti termékenységi ráták idősoros áttekintése számos olyan értékes információt adhat, amit az összegzett mutató értékei már elfednek. Az egyes családpolitikai intézkedések hatása pl. sokkal jobban nyomon követhető a paritásonkénti ráták vizsgálatával, mint az összesített mutató segítségével. Bár jelen cikkünkben a családpolitikai intézkedések hatásának egyértelmű kimutatására nem vállalkozunk, de azt megmutatjuk, hogy a magyarországi termékenység 1970 és 2011 közti paritásonkénti alakulása során a TFR és a TFRp*

5 A múltra vonatkozóan a kohorsz befejezett termékenység segítségével lehetőség nyílik az éves termékenységi ráták és a ténylegesen realizált termékenységi arányszámok összehasonlítására, és ezzel a módszerrel az éves termékenységi arányszámok pontosságára is következtethetünk.

6 A TFR utáni „p” a paritási hatás („parity effect”) szerinti kiigazításra utal, a * jel pedig az ütemezési hatás figyelembevételére.

milyen különbségeket mutatott, illetve a TFRp* értéke, valamint a szülő nők átlagos életkora mikor és milyen változásokon ment keresztül a családpolitikai intézkedéseket követően. Ezzel segítséget szeretnénk nyújtani azoknak is, akik a családpolitikai intézkedések hatását próbálják meg feltérképezni.

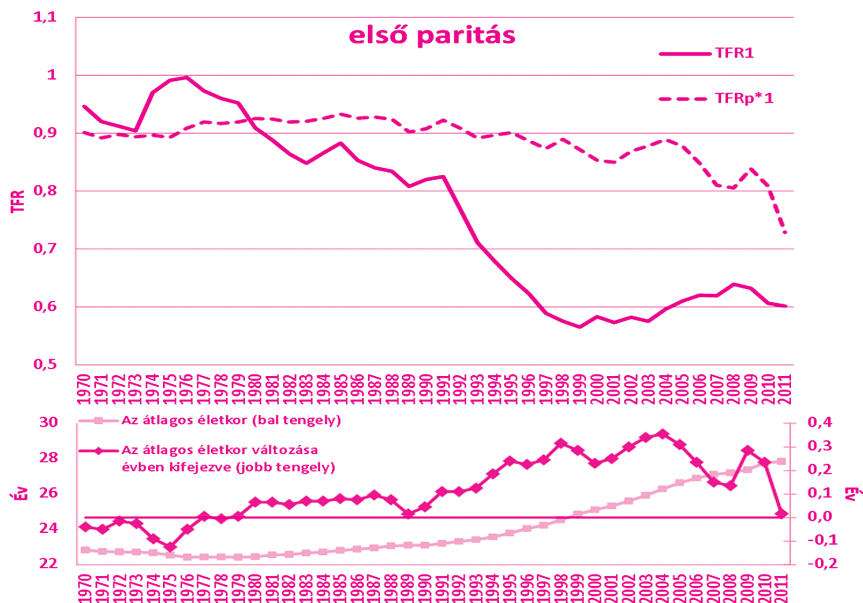
Az elemzést az első, második és harmadik paritás vonatkozásában végezzük el, minden esetben nyomon követjük mind a TFR, mind a TFRp* alakulását (az arányszámok konkrét értékeit lásd a függelékben). Megmutatjuk továbbá, hogy az átlagos anyai életkor hogyan változott a kérdéses paritás esetében.

2. A TERMÉKENYSÉG ÉS AZ ÁTLAGOS ANYAI ÉLETKOR ALAKULÁSA AZ ELSŐ PARITÁS ESETÉBEN

A továbbiakban a TFR és a TFRp* paritásonkénti értékei alapján vizsgáljuk meg a termékenységi ráták alakulását⁷. Amennyiben az első paritás esetén a TFR1 értéket tekintenénk mérvadónak a termékenység alakulására vonatkozóan, akkor azt állapíthatnánk meg, hogy az első gyermek vállalásának intenzitása 1977-től 1999-ig szinte valamennyi évben csökkent. Három periódusban következett be a változás: 1977–1983, 1986–1989, valamint 1992–1999 között. A csökkenés folyamatosan, legalább négy évig tartott, amit még tovább rontott, hogy a vizsgált időszak utolsó három évében, 2009-től 2011-ig ismét visszaesést tapasztalhatunk. Mindez jól látható az *1. ábrán*, ahol nemcsak a két különböző típusú éves termékenységi arányszám idősorát ábrázoltuk, hanem a termékenységi ráták grafikonvonala alatt feltüntettük az első paritásra vonatkozó átlagos anyai életkor alakulását, illetve évenkénti változását is.

A TFRp*1 már közel se mutatja olyan nagynak a termékenységi ráta visszaesését, mint a TFR1. Kétségtelen viszont, hogy az 1990-es évet követően összességében a TFRp*1 tendenciája is csökkenő, és különösen feltűnő az időszak végi értékek zuhanása. A TFR1 és a TFRp*1 grafikonvonala 1980-ban metszi egymást; eddig az időpontig a TFR1 éves értékei a magasabbak. Éppen 1980-ban kezdődött el az első gyerekre vonatkozó anyai életkor növekedése, vagyis a halasztás, ami igen nagy valószínűséggel az egyik legfontosabb okát jelentette a TFR1 értékek csökkenésének. A TFRp*1 arányok nem mutatnak számottevő csökkenést egészen 1989–90-ig, ezután ismét a korábbi szinttel nagyjából azonos értéket vesznek fel, majd 1996-tól – egy-egy év kisebb növekedésétől eltekintve – már folyamatosan csökkennek. Teszik ezt úgy, hogy közben az átlagos anyai életkor továbbra is nőtt, ami egyértelműen arra utal, hogy 1996-tól a kiigazított idősor csökkenése alapján ítélve meg a helyzetet, már biztosan nemcsak a halasztó magatartás az oka az alacsony gyerek-számnak. Bár a TFRp*1 az időszak végén is magasabb a TFR1-nél, de a TFR1 értéke 2000-től kezdve egyszer-egyszer növekszik. A TFRp*1 csökkenő tendenciája azonban jelzi, hogy semmiképpen sem a termékenységi trend megfordulásáról van szó, hanem sokkal inkább az „elmulasztott gyerekek visszapótlásáról” – ezzel magyarázható a TFR1 időnkénti növekedése.

⁷ A szóban forgó paritás számát a TFR, illetve a TFRp* után írjuk, pl. az első paritás esetén TFR1 és TFRp*1 jelölést használunk.

Megjegyzés: Az alsó ábrán a folytonos, vízszintes vonal az átlagos anyai életkor változatlanóságát jelölné. Forrás: TFR1 és TFRp*1 esetén Human Fertility Database [2014]. A PATFR*1 és TFRp*1 esetén a Human Fertility Database [2014] alapadatai alapján saját számítások. Kivéve a TFR1, TFR*1, PATFR*1 és TFRp*1 2009–11-es értékeit, amelyek a KSH [2011, 2012, 2013] adatai alapján saját számítások.

1. ábra. A TFR1 és a TFRp*1 mutatószámok alakulása (felső ábra), valamint az átlagos anyai életkorok, illetve az életkorok változása (alsó ábra) Magyarországon, 1970–2011

A termékenység alakulásának paritásonkénti vizsgálatával nem titkolt célunk, hogy nyomon követhessük azt is, hogy *a családpolitikai intézkedéseknek volt-e hatása* a családok gyerekvállalási kedvére. Jelen tanulmányunkban azonban ökonometria elemzésre nem vállalkozunk, emiatt csak azt tudjuk megállapítani, hogy a főbb családpolitikai intézkedéseket⁸ követően hogyan alakultak a termékenységi ráták paritásonkénti értékei. Amennyiben az aggregált termékenységi ráták segítségével próbálnánk ezt az elemzést elvégezni, akkor a különböző ellentétes irányú hatások gyakran kioltanák egymást, ezért célszerűbb paritásonként vizsgálni.

A családpolitikai intézkedések hatásának kimutatása azért is nehéz, mert ezek a hatások összességükben gyakran kimerülnek az amúgy is szándékolt gyermekek születésének előbbre hozatalában, vagy késleltetésében. Ugyanakkor a befejezett kohorsz termékenységek elemzése utólag adhat némi információt a gyerekvállalási szokások változásáról. Ezzel azonban az a gond, hogy ha egy intézkedés egy adott kohorszot egy bizonyos életévben érint, akkor a szóban forgó intézkedés hasonló hatást gyakorol a kérdéses kohorsznál valamivel idősebb és valamivel fiatalabb kohorszok viselkedésére is, ezért nehéz az összehasonlítás. *Kapitány* [2008] pl. a GYED hatáselemzésekor a fenti probléma kiküszöbölésére egy gondolatkísérletet

⁸ A családpolitikai eszköztár magában foglalja a családok számára a gyermek(ek) felneveléséhez nyújtott közvetlen és közvetett, állam által nyújtott anyagi támogatásokat, másrészt a gyermekek napközbeni ellátását biztosító intézményi lehetőségeket [lásd részletesebben Gábos, 2005].

alkalmaz, méghozzá komoly ökonometriai apparátus bevetésével. Az egyes kohorszok paritásonkénti szülésszámát veszi alapul a GYED bevezetése előtt, majd a trendeket meghosszabbítja a GYED bevezetése utáni időszakra. Az így kapott hipotetikus szülési számokat hasonlítja össze az újszülöttek tényleges számával. Ezekkel a számításokkal azonban az a probléma adódhat, hogy a korábbi trendek egyszerű meghosszabbítása – pontosan az anyák halasztó magatartása miatt – lehet, hogy olyan idősort eredményez, amely az intézkedések nélkül is alacsonynak bizonyult volna, mert az „elmulasztott” szülések bepótlása már önmagában is emelte a gyerekvállalási hajlandóságot.

Az ütem szerinti kiigazított TFRp* pontosan az ilyen jellegű időzítési hatásokat igyekszik kiszűrni, és emellett még a paritási hatásra is korrigál, ezért a tényleges mennyiségi hatásokat sokkal jobban képes visszaadni, mint a TFR. Az ok-okozati összefüggések pontosabb kimutatása azonban még így is mélyebb elemzést, alapvetően regressziós analízist igényelne, már csak azért is, mert bizonyos intézkedések hatása elhúzódó, más esetekben pedig a tervezett családpolitikai változtatás előre történő hihető bejelentése is hatást gyakorolhat a gyerekvállalásra. Az sem hanyagolható el, hogy a statisztikai adatok szintjén egy „gyermekvállalásra vonatkozó döntés” eredménye legjobb esetben is csak kilenc hónap múlva realizálódik.

Úgy gondoljuk azonban, hogy a kiigazított, paritásonkénti termékenységi arányszámok idősorának vizsgálata, és az egyes családpolitikai intézkedések időpontjának összevetése már önmagában is adhat olyan értékes információt, melyre az esetleges későbbi gazdaságpolitikai döntések során is érdemes odafigyelni. Ezért az egyes paritások termékenységi idősorainak elemzése mellett ezeket az intézkedéseket is számba vesszük.

Ennek alapján nézzük először az első paritás esetén a termékenység alakulását, és a családpolitikai intézkedések dátumát. A vizsgált időszakban az első változás a családpolitika terén az 1973-ban bevezetett népesedéspolitikai intézkedéscsomag volt, mely növelte a gyermeknevelés anyagi és infrastrukturális támogatását. Ennek keretében többek között megemelték a GYES, az anyasági segély és a családi pótlék gyermekenkénti összegét, és kibővítették a lakásépítkezéssel kapcsolatos kedvezmények körét is⁹ [Gábos et al., 2001]. Az intézkedéseket követő években a TFR1 egyértelműen nőtt, a TFRp*1 azonban csak minimálisan vett fel magasabb értékeket. Az 1. ábra alsó két grafikonvonala egyben jelzi, hogy 1973 után néhány évig csökkent az első gyereket szülő anyák átlagos életkora. Mindebből akár olyan jellegű következtetést is levonhatunk, hogy az 1973-as intézkedéscsomagnak volt hatása az első gyerekekre vonatkozó termékenység alakulására, de csak annyiban, hogy az amúgy is „szándékolt” első gyermekek születését előbbre hozta.

Előbbi óvatos állításunk egybecseng az intézkedéscsomagról a szakirodalomban megjelent értékelésekkel, amelyek szerint az 1973-as intézkedések rövid távon pozitívan járultak hozzá a termékenység emelkedéséhez [lásd pl. Gábos et al., 2001], de ez a hatás inkább tekinthető ideiglenesnek, mint állandónak.

⁹ Ezen túlmenően segítették a három- és többgyermekes családok soron kívüli lakáshoz jutását és ismét erőteljesen korlátozták az abortuszt [Gábos et al., 2001].

Kronologikus sorrendben a következő, igen jelentős változtatás a családpolitikai rendszerben a gyermeknevelési díj (GYED) 1985. január 1-jei bevezetése volt, melyet kizárólag a foglalkoztatott nők vehettek igénybe, és amely a gyermekvállalást követően a korábbi munkajövedelem arányában kompenzálta a családok kieső jövedelmét. Ezen túlmenően 60 százalékkal megemelték az anyasági segély összegét, míg 10 százalékkal a három- vagy többgyermekes családok számára a családi pótlék értékét, és meghosszabbították a szülési szabadság hosszát [Gábos et al., 2001, Kapitány, 2008].

Az előbbi intézkedéssel párhuzamosan az 1980-as évek második felétől kezdve a nők egyre későbbre halasztották az első gyermek vállalását, amelynek nyilvánvalóan szerepe volt abban, hogy a TFR1 nem csak a 1980-as évek második felében, hanem két évet kivéve a 1990-es években is folyamatosan csökkent. A TFRp*1 azonban a '80-as évek második felében többnyire stagnált, és csak a '90-es években kezdett el visszaesni. Ezek alapján a GYED és a vele egy időben hozott intézkedések bevezetése után inkább az jellemezte az anyák magatartását, hogy a korábbiakkal egyező számú első gyereket későbbi életkorban hozták világra. Lehet, hogy azért, hogy megszerezzék a GYED-re jogosító munkavállalási időt, lehet, más okok következtében. Egy azonban biztos, a GYED bevezetése után nem növekedett az első gyermekek egy anyára jutó száma. A szakirodalom is csak ellensúlyozásról ír, miszerint a GYED bevezetése csak rövid távon tudta ellensúlyozni a termékenységi folyamatok csökkenését, és elsősorban a munkahelyi karriert fontosnak tartó nők későbbre halasztott szüléseinek megvalósulását segítette elő [Gábos et al., 2001]. Ezt az előrehozást azonban Kamarás [1991] szerint inkább a magasabb paritások esetén tapasztalhatjuk, amelyre cikkünk további részében hamarosan ki is térünk.

Továbbhaladva az időrendben, az 1988–90-es időszak családpolitikai intézkedései a következők voltak: 1988-ban bevezették a családi adóalap-kedvezményt¹⁰, majd 1988-ban, és 1989-ben is jelentős mértékben (reálértékben is) megemelték a családi pótlék összegét, illetve 1990-től univerzális, alanyi jogú támogatássá tették a családi pótlékot [Gábos et al., 2001, Kapitány, 2008]. Feltételezhető azonban, hogy ezekben az években még a GYED is éreztette a hatását [Gábos, 2000]. Ezek az intézkedések azonban nem hagytak látható nyomot a TFRp*1 vonatkozásában, vagy ha igen, akkor azt láthatjuk, hogy – más tényezők hatására is – a TFRp*1 1988-tól egy-egy év ideiglenes emelkedését kivéve 2011-ig csökkent. Pedig Gábos és szerzőtársai [2001] szerint az 1980-as évek végén a családpolitika egésze is ösztönzően hatott a termékenység szintjére, illetve az egyéb körülmények is kedvezőek voltak a gyermekvállalás szempontjából. Nagyjából teljes volt a foglalkoztatottság, létezett a munkahelyre való visszatérés biztonsága, és a kiterjedt bölcsődei és óvodai hálózat be tudta fogadni a kicsiket. Kapitány [2008] ezen túl még kiemeli, hogy a rendszerváltás is általános optimizmust váltott ki az emberekből. Úgy tűnik azonban, hogy ez az optimizmus nem csökkentette a gyerektelen nők arányát, a harmadik paritásra azonban esetleg lehetett néminemű hatása [lásd a jelen cikk további részzeit].

¹⁰ Évente és gyermekenként 12 000 Ft adóalap-kedvezmény járt a legalább háromgyerekes családoknak. 1991-ig a kedvezmény összege nem növekedett, viszont a jogosultak körét bővítették [Tárkányi, 2002].

A rendszerváltást követő években, az első kormányzati ciklus idején viszonylag kevés változtatás történt a családpolitikai rendszerben. Ezek a következők voltak: 1992-től a reálértékét veszített anyasági segély helyett magasabb összegű várandóssági pótlékot kaptak az édesanyák, 1993-ban pedig bevezették a három- és többgyermekes családok számára a gyermeknevelési támogatást (GYET). Eközben – mint ahogy az előzőekben írtuk, és ahogy az 1. ábra is mutatja – fokozatosan csökkentek a TFRp*1 értékei, azaz még az időzítési és paritási hatást figyelembe véve is csökkent a termékenység az első gyerekek esetében. Mindezt akár előidézhetette az is, hogy – újabb jelentősebb intézkedés hiányában, és az infláció hatására – romlottak a gyermekvállaláshoz kapcsolódó anyagi feltételek, továbbá nőtt a munkahelyek bizonytalansága, az óvodai-bölcsődei hálózatot pedig fokozatosan visszafejlesztették, a munkanélküliség tömegessé vált [Gábos, 2000, Gábos et al., 2001, Kapitány, 2008].

Az 1995-ben jóváhagyott Bokros-csomag intézkedései nyomán jelentősen átalakult az addigi családpolitikai rendszer, olyannyira, hogy *Bálint* és *Köllő* [2007, 2008] szerint az 1996 és 1999 közötti időszak egy külön rezsimnek tekinthető. Ennek keretében megszüntették a GYED-et és a családi pótlékot, a GYES-t jövedelemszinttől függő juttatássá alakították át, míg a várandóssági pótlék egyszeri, fix összegű kifizetéssé vált [Makay et al., 2012]. Bár az 1995 márciusában meghirdetett változtatások ténylegesen csak 1996 áprilisától léptek hatályba, vélhetően már az 1995-ben gyermeket tervező családok döntésére is hatással voltak [Kapitány, 2008]. A gyermekvállalás körülményeit tovább rontotta, hogy mindeközben a bérek és a gyermekek után járó támogatások tovább csökkentek reálértékükből [Gábos, 2000]. A TFRp*1 csökkenő tendenciájára minden bizonnyal ezek a változások is hatást gyakoroltak.

1999-től azonban újra jelentős javításokat léptettek életbe a családtámogatások körében. Ismét alanyi jogon járt a GYES és a családi pótlék, azaz megszűnt a jövedelemvizsgálat és újra bevezetésre került a gyermekek után járó adókedvezmény, illetve 2000. január 1-től visszavették a GYED-et a támogatások körébe, bár felső összegét jelentősen korlátozták [lásd részletesebben Gábos, 2000, Ignits et al., 2006]. A GYES és a családi pótlék viszont az évtized végére az 1990-es szinthez képest erős reálérték-csökkenést szenvedett. Mindeközben mind a TFR1, mind a TFRp*1 lényegében csökkent, méghozzá úgy, hogy a TFR1 a 2000-es évek elejére kritikus szintre esett vissza. Az, hogy a TFRp*1 nem zuhant olyan mélyre, elsősorban a halasztó magatartás erősödését jelzi. Mindenesetre az 1990-es évek végén és a 2000-es évek elején fennálló támogatási rendszer nem vezetett a szülési kedv növekedéséhez az első gyerekek esetében (sem).

A 2000-es évek folyamán viszonylag kisebb változtatások történtek: 2004-től a GYES mellett már a gyermek egyéves korától, 2006-tól pedig korlátlanul lehetett napi négy órában munkát végezni; 2006-tól családi adókedvezményben már csak a három vagy több gyermeket nevelő családok részesülhettek, és ők is csak meghatározott családi jövedelemszintig; továbbá a megszűnt családi adókedvezményt beépítették a családi pótlék összegébe [Blaskó, 2009]. Mindeközben az első gyerekek születésére vonatkozó tendencia nem változott, az összességében a korábbiakhoz képest kevésbé gáláns családpolitika valószínűleg hozzá is járult az első paritásra vonatkozó TFRp*1 a korábbiaknál valamivel gyorsabb ütemű csökkenéséhez.

A TFR1 és a TFRp*1 közti eltérés mérséklődött, amit a TFR1 időnként enyhén növekvő tendenciája idézett elő. Ez azonban – véleményünk szerint – csak a halasztó magatartás lényeges lelassulásának köszönhető.

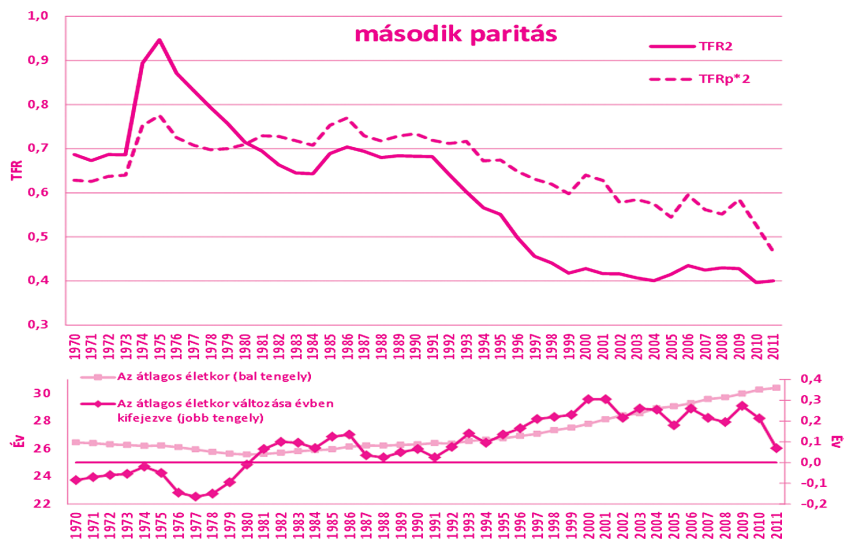
A vizsgált időszakban az utolsó jelentős módosítást hozó intézkedés a 2009 áprilisában kiszivárgott és júliusában elfogadott törvénymódosítás lett volna, amely szerint a GYES csak a gyermek kétéves koráig jár. A kormányváltás után azonban ezt a módosítást visszavonták [Makay et al., 2012] 2009-ben ugyan a visszavonást még nem lehetett tudni, tehát önmagában a módosítás bejelentésének is lehetett hatása az átlagos gyermekvállalási kedvre. Hogy a TFRp*1-ben (és a TFR1-ben is) bekövetkezett jelentősebb visszaesés mennyiben volt köszönhető ennek a várakozásnak, illetve mennyire tekinthető a 2008-as gazdasági és pénzügyi válság következményének, vagy esetleg más hatások eredményének, nehezen válaszolható meg adataink alapján. Tény azonban, hogy a vizsgálati időszak végére a mennyiségi hatásokat a TFR1-nél jobban visszaadó TFRp*1 korábban nem tapasztalt nagymértékű csökkenése arra utal, hogy a 2010-ben és 2011-ben a szülőképes korban lévő nők között a korábbiaknál jóval magasabbá vált azoknak az aránya, akik soha nem kívántak (vagy tudtak) gyereket szülni.

3. A TERMÉKENYSÉG ÉS AZ ÁTLAGOS ANYAI ÉLETKOR ALAKULÁSA A MÁSODIK PARITÁS ESETÉBEN

A második paritásra vonatkozó kétfajta termékenységi arányszám idősorának alakulása – mint ahogy a 2. ábra mutatja – sok szempontból hasonlít az első paritásos idősorokra. Eltérés azonban, hogy mind a TFR2, mind a TFRp*2 esetében pontosan kettővel több azon évek száma, amikor a kérdéses mutató értéke csökken, továbbá a két arányszám közti abszolút eltérés a második paritás esetében kisebb, mint az első paritásnál. Mivel azonban a második paritásos termékenységi arányszámok természetesen kisebbek, mint első paritásos megfelelőik (egy átlagos nő élete során nem szülhet több második gyereket, mint első gyereket¹¹), a kiigazított és a kiigazítatlan mutatók közti kisebb abszolút eltérés jelen vizsgálatunk szempontjából nem jelent többletinformációt. Az viszont már mindenképpen sokat jelez a termékenység adott időszakbeli alakulásáról, hogy a második paritás esetében a teljes időszakban a legnagyobb és a legkisebb érték közti különbség mind a TFR2, mind a TFRp*2 esetében nagyobb volt, mint az első paritásos minimum és maximum értékek különbsége. Azaz egy adott típusú mutatószám legkisebb és legnagyobb értéke a második gyerekekre vonatkozóan jobban megváltozott, mint az első gyerekek esetében. Mivel mind az első, mind a második gyerekeknél a termékenységi arányszámok összességében csökkentek, a második paritásos mutatók nagyobb abszolút eltérése egyben azt is jelenti, hogy a második gyerekekre vonatkozó termékenységi arány az egész időszakot tekintve jobban visszaesett, mint az első gyere-

11 Még akkor sem, ha a keresztmetszeti adatokból számított éves termékenységi arányszámok egy-egy kivételes évben alakulhatnak úgy, hogy a második paritásos értékek nagyobbak az első paritásosnál. Befejezett kohorsz termékenységek esetén ez sose fordulhat elő, és a keresztmetszeti adatok is inkább csak képzeletbeli példa esetén mutatnak ilyen anomáliát.

kekre vonatkozó. Több nő mondott le az első gyerek vállalásáról is, mint korábban, de a második gyerek elmaradása még inkább jellemző volt 1970 és 2011 közt. Emellett az anyai életkor a második gyermek szülésekor nagyjából ugyanúgy emelkedett, mint az első gyerekek világra hozatalakor (lásd a 2. ábra alsó két grafikonvonalát).

Megjegyzés: Az alsó ábrán a folytonos, vízszintes vonal az átlagos anyai életkor változatlanóságát jelölné. Forrás: a TFR2 esetén Human Fertility Database [2014], a TFRp*2 esetén Human Fertility Database [2014] alapadatai alapján saját számítások, kivéve a TFR2 és TFRp*2 2009–11-es értékei, amelyek a KSH [2011, 2012, 2013] adatai alapján saját számítások.

2. ábra. A TFR2 és a TFRp*2 mutatószámok alakulása (felső ábra), valamint az átlagos anyai életkorok, illetve az életkorok változása (alsó ábra) Magyarországon, 1970–2011

Ami a családpolitikai intézkedések utáni termékenység alakulását illeti, úgy tűnik, hogy a legsikeresebb az 1973-as intézkedéscsomag volt, mert az utána következő két évben mind a TFR2, mind a TFRp*2 értéke nőtt. A TFR2 növekedése relatíve nagyobb volt, mint a TFRp*2-é, a hangsúlyt érdemes mégis a kiigazított mutatóknak, a TFRp*2-nek a növekedésére helyezni. Ezen időszakban ugyanis csökkent a második paritásos anyai életkor, ami a kiigazítás következtében csökkentőleg hatott a TFRp*2 arányszámokra is. A TFRp*2 mutató értéke ennek ellenére nőtt, ami arra utal, hogy nemcsak az előrehozott szülések következtében, hanem összességében is relatíve több második gyermeket szültek az anyák, mint korábban. Ez a folyamat ugyan nem tartott sokáig, a második paritásos termékenység 1976-ban már a kiigazítatlan és a kiigazított mutató szerint is kisebb volt, mint az előző évben. Ettől az évtől kezdve a kiigazítatlan mutató kisebb stagnáló (vagy enyhe növekedést mutató) időszakok kivételével folyamatosan csökkent. A TFRp*2 viszont csak 1997-ben csökkent annyira, hogy alulmúlta az intézkedések hatása előtti, 1973-as értékét.

A vizsgálati időszak elején, 1980-nal bezárólag ugyanúgy a kiigazítatlan mutató értékei voltak a magasabbak, mint az első paritás esetében. 1981-ben ez a nagyság-

rendi reláció megfordult, és az időszak végéig a TFRp*2 felülmúlta a TFR2 arányszámokat. Az átlagos anyai életkor csökkenése is pontosan 1980-ig tartott, utána már az időszak végéig növekedett, bár a növekedés üteme az utolsó években lelassult.

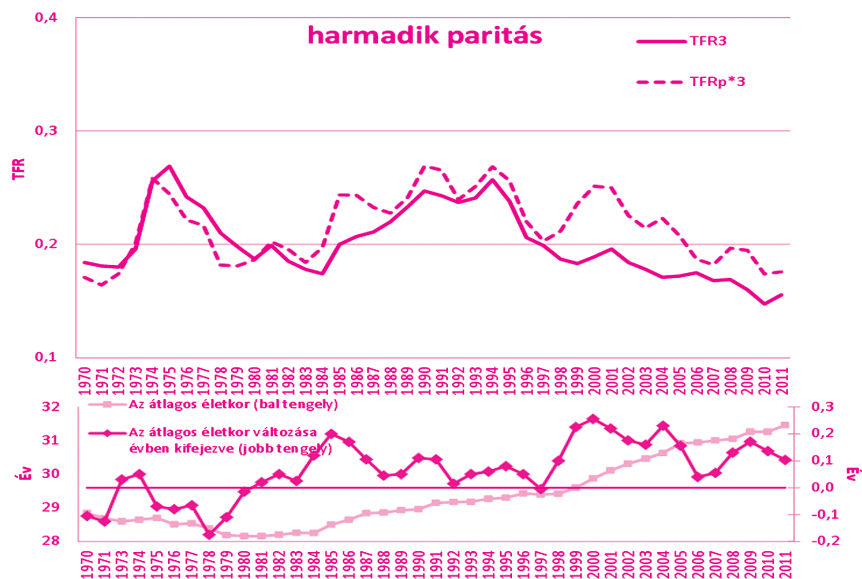
Az első paritáshoz tartozó kiigazított arányszám az 1980-as „helycsere” (nagyságrendi sorrend változása a kiigazítatlan mutatóhoz képest) után már soha nem emelkedett lényegesen a korábbi maximális értéke fölé, de több éven keresztül *nagyjából változatlan* maradt. Ezzel szemben a TFRp*2-nek még 1985-ben volt egy korábbi maximumot majdnem elérő értéke, ami akár összefüggésbe hozható a GYED 1985-ös bevezetésével, illetve korábbi közzétételével. Az emelkedés azonban mindössze még egy évig tartott, utána egy-egy év minimális emelkedését kivéve, stagnálás, illetve csökkenés jellemezte a TFRp*2 idősorát is. Az időszak vége felé a TFR2 grafikonvonalát tekintve még látunk egy igen enyhe emelkedést, de ezt nem tudjuk kapcsolatba hozni semmilyen családpolitikai változással, sokkal inkább az anyai életkor csökkenő ütemű növekedésével. A vizsgálati időszak végén a TFRp*2 ugyanúgy visszazuhan, mint a TFRp*1, és a kiigazítás nélküli, valamint a kiigazításos második paritásra vonatkozó grafikonvonal egymáshoz közeli szintre kerül. Az anyai életkort vizsgálva úgy tűnik, hogy 2011-re a halasztó magatartás a második gyerekek esetében is minimálisra csökkent.

4. A TERMÉKENYSÉG ÉS AZ ÁTLAGOS ANYAI ÉLETKOR ALAKULÁSA A HARMADIK PARITÁS ESETÉBEN

A harmadik paritás esetében – mint ahogy a 3. ábra is mutatja – az első és második paritások termékenységi idősorokhoz képest alapvető különbséget jelent, hogy a TFR3 és a TFRp*3 az egész vizsgálati periódusban egymáshoz hasonlóan alakult. A kiigazításokat tartalmazó TFRp*3 ugyan jobban ingadozik, mint a korrekció nélküli TFR3, de a kiigazításos mutató grafikonvonala mindig vissza-visszatér a kiigazítás nélküli mutató vonalához.

A harmadik paritás esetén a termékenységi arányszámoknál az is másképp alakul a korábbi két paritáshoz képest, hogy *sokkal kisebb* a minimális és maximális érték közti eltérés, a TFR3 esetében 0,122, a TFRp*3-nál pedig csak 0,105. Emellett az időszak elejét és végét tekintve a kiigazított arányszám értéke az időszak végén egy kicsivel nagyobb, a kiigazítatlan arányszám esetében pedig valamelyest alacsonyabb. Az időszak egészét nézve és figyelembe véve az 1974–75-ös és az 1994–95-ös csúcserőteket is, inkább a csökkenés jellemzi a harmadik paritás esetén a termékenységi arányszámokat is, de ez a csökkenés nem olyan nagy, mint a másik két paritás esetében. A visszaesés különösen az ezredforduló után feltűnő, bár épp a vizsgálati időszak utolsó évében, 2011-ben mind a TFR3, mind a TFRp*3 nőtt az előző évhez képest. Kissé úgy tűnik, hogy a harmadik gyerekre vonatkozó termékenységet az első és második paritások termékenységre hatást gyakorló negatív¹² tényezők kevésbé befolyásolták.

¹² Ennek a cikknek a kereteit meghaladja ezen negatív tényezők feltárása, csak jelezni kívánjuk, hogy a kiigazított termékenységi idősorok egyértelműen mutatják a termékenység csökkenő tendenciáját.

Megjegyzés: Az alsó ábrán a folytonos fekete vonal az átlagos anyai életkor változatlan-ságát jelölné.

Forrás: A TFR3 esetén a Human Fertility Database [2014]. A TFRp*3 esetén a Human Fertility Database [2014] alapadatai alapján saját számítások, kivéve a TFR3 és TFRp*3 2009–11-es értékei, amelyek a KSH [2011, 2012, 2013] adatai alapján saját számítások.

3. ábra. A TFR3 és a TFRp*3 mutatószámok alakulása (felső ábra), valamint az átlagos anyai életkorok, illetve az életkorok változása (alsó ábra), Magyarország 1970–2011

A kétfajta grafikonvonal korábbiaknál szorosabb együtt mozgása érthetővé válik, ha a 3. ábra alsó koordinátarendszerét nézzük. Az alsó grafikonon ugyanis látható, hogy az átlagos anyai életkor a harmadik paritás esetében sokkal kevésbé nőtt, mint az első és második paritásnál. A teljes időszakot tekintve a legkisebb és legnagyobb átlagos anyai életkor közti különbség az első paritásnál 5,42 év, a második paritásnál valamivel kevesebb, 4,82 év, és a harmadik paritásnál lényegesen alacsonyabb, 3,30 év volt. Mivel a termékenységi arányszám korrekciójának legfontosabb eleme az átlagos anyai életkorokhoz kapcsolódik, ezért a harmadik paritás esetében természetes, hogy a korrekció nem okoz olyan nagy eltéréseket, mint az első két paritásnál.

Az 1973-as népesedéspolitikai intézkedéscsomag időszakában a harmadik paritásos termékenység (mindkét fajta) megemelkedett, és ugyanúgy nagyon hamar visszaesett, mint az első két paritás esetében. A GYED 1985-ös bevezetése tájékán, 1984-ről 1985-re a TFRp*3 növekedett, de ezek után a TFRp*3 inkább szinten maradt, illetve csökkent, a TFR3 pedig valamelyest nőtt. Az 1988–89–90-es juttatás-emelések, illetve a rendszerváltást kísérő pozitív légkör azonban sokkal inkább viszatükröződött a harmadik paritásos termékenység alakulásában, mint a másik két paritás esetében. A mutató növekedése szinte folyamatos volt az 1988–89–90-es újabb változásokig, amikor is – kis visszaesés után – újból nőtt mindkét típusú har-

madik paritásos arányszám. Ezzel a harmadik paritásos termékenységi arányszámok ismét elérték azt a magas szintet, amit az 1973-as intézkedéscsomag után tapasztalhattunk. Úgy tűnik, hogy a vizsgálati időszak közepe táján hozott népesedéspolitikai intézkedések, valamint a rendszerváltás eufóriája leginkább a harmadik gyerekek viszonylag magas születési arányszámában éreztették hatásukat, bár az adatok együtt mozgásából merészség lenne egyértelmű ok-okozati következtetést levonni.

A továbbiakban, az 1992-93-as változások évében, és rá egy évre még mindkét harmadik paritásos mutató értéke meghaladta az 1974-es szintet (a GYET a magasabb paritás elérésében tette érdekelté az anyákat), utána azonban a harmadik paritás esetében is alapvetően a csökkenés jellemezte mindkét idősort. A GYED ideiglenes megszüntetése után mind a TFRp*3, mind a TFR3 csökkent. Amikor 2000-ben megszüntették a megszorításokat, akkor már egyik arányszám se érte el korábbi magas szintjét. A TFRp*3 ugyan 2000 előtt néhány évig nőtt, mert ebben az időszakban a harmadik paritásra vonatkozó átlagos anyai életkor viszonylag sokat emelkedett, de összességben a harmadik paritás esetén a termékenység az időszak végén csökkenő tendenciát mutatott. Érdekesség azonban, hogy 2011-ben mind a TFRp*3, mind a TFR3 magasabb értéket vett fel, mint 2010-ben, azaz a harmadik gyerekeket illetően nem tapasztalhattuk a másik két paritás utolsó éves csökkenését.

A további paritások elemzésétől ebben a munkában eltekintettünk, mert a hozzájuk tartozó termékenységi arányszámok a teljes vizsgálati periódusban relatíve alacsony értéket vettek fel, emiatt a korrekció pontossága is erősen megkérdőjelezhető (kicsi az esetszám). Nem szabad azonban megfeledkeznünk arról, hogy összességében ezen paritások elemzése is értékes információt adhat, mert a teljes termékenységi arányszámhoz szignifikánsan járulnak hozzá.

4. ÖSSZEZÉS

Cikkünkben a magyarországi termékenységi idősorok alakulását vizsgáltuk 1970 és 2011 közt. Az egymást elfedő tendenciák feltárására a termékenységi idősorokat paritásonként elemeztük, kezdve az első és befejezve a harmadik paritással. Mivel a hagyományos teljes termékenységi arányszám (TFR) nem veszi figyelembe se a gyerekszülések időzítésének, se a szülőképes korú női népességen belül az anyák gyerekszám szerinti megoszlásának a változását, ezért a vizsgálatba bevontunk egy kiigazított termékenységi rátát is. Kiszámítottuk a jelenlegi szakirodalmi lehetőségek közül a Berde és Németh [2014b] alapján a legpontosabb becslést adó, Bongaarts- és Feeney-féle ütem és paritás szerint kiigazított termékenységi arányszámok (TFRp*) értékeit is. Azt tapasztaltuk, hogy elsősorban az első és második paritás esetében a vizsgálati időszak legelejét és a legvégét kivéve, a kiigazított és kiigazítatlan mutatók közti eltérések nagyok, a különbség akár a 0,3-et is felülmúlta. Az első és második paritás esetében két olyan időszakot is találtunk, amikor a TFR paritásonkénti értéke nőtt, de a kiigazított TFRp*1 és TFRp*2 vagy lényegesen lassabban nőtt, vagy egyenesen csökkent. Az első ilyen időszak közvetlenül az 1973-as népesedéspolitikai intézkedés utáni egy-két évre, a második pedig nagyjából a vizsgálati időszak utolsó 10 évére esett. Az elsőben a TFR értékek lényegesen jobban nőttek, mint a TFRp* arányok, a másodikban a TFR mutató néha-néha enyhén

növekvő, legtöbbször stagnáló tendenciát mutatott, miközben a TFRp* csökkent. A kiigazítatlan és a kiigazított mutató különböző alakulása elsősorban a nők szülési életkorának változásával magyarázható. Az 1970-es évek első felében a TFR túlzott növekedését az életkor csökkenése okozta, az időszak vége felé pedig azért állt meg a TFR korábban jellemző csökkenése, mert az időszak közepén tapasztalt anyai életkor-növekedés erősen lelassult. A TFRp* mindkét esetben megbízhatóbb képet adott a termékenység alakulásáról, mint a TFR.

A harmadik paritás esetében a hagyományos és a korrigált arányszámok nem tértek el olyan nagymértékben, mint az első és második paritásoknál, de a harmadik paritásonál az átlagos anyai életkorok változása is kisebb volt. A termékenységi arányszámok paritásonkénti felbontásának szükségességét igazolta az is, hogy a vizsgált időszak közepén a harmadik paritásra vonatkozó két idősor sajátos képet mutatott. Az arányszámok nagysága igen erősen megközelítette (volt, hogy felül is múlta) az 1973 utáni maximumokat, és viszonylag több évig tartotta ezeket a relatíve magas értékeket.

Megvizsgáltuk, hogy a paritásonkénti termékenységi idősorok hogyan változtak az egyes családpolitikai intézkedések utáni időszakban. Eredményeinket az *1. táblázat* foglalja össze.

1. táblázat. A főbb családpolitikai intézkedések 1970–2011 közt, az intézkedések szándékolt vagy várt hatása, valamint az intézkedéseket követően a termékenységi arányszámok tényleges alakulása

Intézkedés bevezetésének éve	Intézkedés jellege, esetleges egyéb jelentős hatások	Szándékolt (várt) hatás a termékenységi arányszámokra	A kérdéses időpont után a termékenységi arányszámok tényleges alakulása. Szükség esetén utalás az átlagos anyai életkorra.		
			1. paritás	2. paritás	3. paritás
1973	Népesedéspolitikai intézkedéscsomag (pl. a GYES juttatásának felemelése) a gyermeknevelés anyagi és infrastrukturális támogatásának növelésére.	Mind a TFR, mind a TFRp* esetében és valamennyi paritás vonatkozásában az arányszámok növelése.	A TFR1 nő, de a TFRp*1 csak minimális mértékben emelkedik. Az anyák fiatalabb korban szülik meg 1. gyerekeiket.	A TFR2 nő, a TFRp*2 esetében a növekedés kisebb. A növekedést mindkét esetben nagyon hamar követi a csökkenés.	Mind a TFRp*3, mind a TFR3 nő, de a növekedés mindkét esetben nagyon hamar visszaesésbe torkollik.
1985	GYED bevezetése, a legalább 3 gyerekkel rendelkezők családi pótlékának emelése, az anyasági segély emelése.	Mind a TFR, mind a TFRp* esetében és valamennyi paritás vonatkozásában az arányszámok növelése.	A TFR1 nő, a TFRp*1 stagnál. Az anyák egyre idősebb korban szülik meg 1. utódjukat.	A TFRp*2 a GYED bevezetésétől kezdve 2 évig nő, a TFR2 inkább stagnál. Eközben az anyai életkor emelkedik.	A TFRp*3 1985 után csökken, a TFR3 növekszik. Néhány évvel később azonban mindkét mutató értéke emelkedik.

Az 1. táblázat folytatása

Intézkedés bevezetésének éve	Intézkedés jellege, esetleges egyéb jelentős hatások	Szándékolt (várt) hatás a termékenységi arányszámokra	A kérdéses időpont után a termékenységi arányszámok tényleges alakulása. Szükség esetén utalás az átlagos anyai életkorra.		
			1. paritás	2. paritás	3. paritás
1988-89-90	A családi pótlék jelentős emelése és univerzális jogosultság bevezetése, valamint családi adókedvezmény. Az egyéb körülmények is kedvezőek voltak a gyerekvállaláshoz, a rendszerváltás is pozitív légkört eredményezett.	Mind a TFR, mind a TFRp* esetében és valamennyi paritás vonatkozásában az arányszámok növelése.	A TFR1 meredeken csökken. A TFRp*1 stagnálócsökkenő értékeket mutat. Az anyai életkor növekedése folytatódik.	Egy év stagnálás után a TFR2 meredekebben, a TFRp*2 kisebb ütemben csökken. Az anyai életkor növekedése folytatódik.	Mind a TFRp*3, mind a TFR3 majdnem folyamatosan és erősen növekszik.
1992-1993	Anyasági segély helyett magasabb várandóssági pótlék bevezetése, három- és többgyerekes családoknak GYET, egyéb intézkedések hiánya, a támogatások reálértékének csökkenése. Nőtt a munkahelyi bizonytalanság, az óvodai és bölcsődei férőhelyek száma csökkent.	Az összességében reálértékben csökkenő támogatások hatásaként várható a termékenység csökkenése, a „pozitív” intézkedések azonban a termékenység növekedését célozták meg minden paritás vonatkozásában.	A TFR1 csökken, a TFRp*1 is tendenciájában csökken. Folytatódik az anyai életkor növekedése.	Mindkét mutató értéke csökken. Az anyai életkor növekedése folytatódik.	A korábban elkezdődött növekedés folytatódik. A két növekedési időszakot tekintve a maximális arányszámok a korábbi maximumok értékét közelítik.
1995, illetve hatálya 1998-ig	A GYED megszüntetése, a családi pótlék és a GYES jövedelemfüggővé tétele, az eddigi juttatások is veszítenek reálértékükből.	Valamennyi paritás és a TFR illetve TFRp* vonatkozásában is várható a termékenységre történő csökkentő hatás.	Mind a TFR1, mind a TFRp*1 a korábbiaknál nagyobb százalékpontos csökkenése.	Mindkét mutató értéke csökken. Az anyai életkor növekedése folytatódik.	Mindkét mutató értéke csökken, de 1998-tól a TFRp*3 néhány évig emelkedik. Ez egybeesik az anyai életkor növekedésével.

Az 1. táblázat folytatása

Intézkedés bevezetésének éve	Intézkedés jellege, esetleges egyéb jelentős hatások	Szándékolt (várt) hatás a termékenységi arányszámokra	A kérdéses időpont után a termékenységi arányszámok tényleges alakulása. Szükség esetén utalás az átlagos anyai életkorra.		
			1. paritás	2. paritás	3. paritás
1999–2000	Ismét alanyi jogon jár a GYES, visszaállítják a gyermekek után járó adókedvezményt, újra bevezetik a GYED-et.	Mind a TFR, mind a TFRp* esetében és valamennyi paritás vonatkozásában az arányszámok növelése.	A TFR1 ebben az időszakban éri el a legkisebb értékét, a TFRp*1 stagnál, csökken, az anyai életkor tovább növekszik.	2000-ben mindkét arányszám valamelyest növekszik, utána azonban folytatódik a csökkenés.	2000-ben mindkét arányszám valamelyest nő, utána azonban csökken. Az anyai életkor ekkor emelkedik a legtöbbet.
2009	Később hatálylanított terv a GYES 3. évre vonatkozó visszavonásáról.	–	Korábban nem tapasztalt visszaesés a TFR1-ben és a TFRp*1-ben is.	A TFR2 enyhébben, a TFRp*2 meredekebben csökken. Az anyai életkor növekedése egyre kisebb.	Mindkét arányszám értéke csökken, és az anyai életkor növekszik. 2011-ben azonban a TFRp*3 és a TFR3 is magasabb, mint 2010-ben.

Forrás: saját szerkesztés

Az 1. táblázat a termékenységi mutatók változására esetlegesen hatást gyakorló tényezők közül csak a családpolitikai intézkedéseket emeli ki, ezen kívül csak a rendszerváltásra hivatkozik, vagyis nem alkalmas teljes körű ok-okozati elemzésre. A családpolitikai intézkedések ugyanis csak egyet jelentenek a sok olyan tényező közül, amelyek potenciálisan hathatnak a termékenységre. Az 1. táblázatban összefoglalt történések azt mégis jelzik, hogy egy családpolitikai intézkedés (behatás) után mutatkozik-e a termékenységi idősorok várt növekedése. Azt azonban nem mutatják, hogy a szóban forgó intézkedések hozzájárultak-e ahhoz, hogy a termékenységi arányok ne, vagy ne olyan nagymértékben csökkenjenek, mint ahogyan az intézkedések nélkül tették volna.

Nem véletlen, hogy a szülési életkor nagyobb mérvű csökkenése és növekedése esetén térnek el leginkább a kiigazított és a kiigazítatlan termékenységi ráták. A tényleges mennyiségi hatás jelzésére a kiigazított ráták jobban alkalmasak, ezért a családpolitikai intézkedések hatásának nyomon követésekor ezeket a rátákat érdemes számszerűsíteni.

Semmiképpen nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy az 1970–2011-es időszakot egész Európában (az utolsó harmadot már kevésbé) az jellemezte, hogy a termékenységi arányszám rendkívül alacsony értékeket vett fel, és az anyák életkora gyermekeik világra hozatalakor nőtt. Ilyen általános légkörben a magyar termékenység esetében is csökkenés valószínűsíthető, mégis egy-egy gyerekvállalást ösztönző intézkedés hatásaként azt várjuk, hogy a termékenység nő, a gyerekszületést negatív

van befolyásoló események után pedig természetesnek tartjuk a termékenység csökkenését. Ezek közül a várt hatások közül az 1. táblázat alapján csak a negatív irányú összefüggések mutathatóak ki egyértelműen. Az 1992-93-as években a támogatások reálértékének csökkenését, illetve a munkahelyi bizonytalanság növekedését az első és második paritás esetében a korrigált (és a nem korrigált esetében még inkább) arányszámok értékének csökkenése követte. Ennél még egyértelműbb volt a termékenység visszaesése az 1995-ös ún. Bokros-csomag után, amikor megszüntették a GYED-et, és jövedelemfüggővé tették a GYES-t. Ekkor a harmadik paritásos termékenységi ráták is csökkentek, szemben az 1992-93-as intézkedések utáni évekkel. Igaz, az 1992-93-as intézkedések közé tartozott a GYET bevezetése is, amellyel elsősorban a harmadik és magasabb számú gyerekek világra hozatalát kívánták elősegíteni, azaz a harmadik paritás esetében az 1992-93-as változásokat követően akár pozitív hatásról is beszélhetünk.

A termékenységre pozitív hatást gyakorolni kívánó intézkedések az 1. táblázat alapján inkább tekinthetőek hatástalanoknak, mint hatásosoknak. Az intézkedések után általában nem, vagy csak 1-2 évig emelkedtek a korrigált termékenységi ráta értékei, bár lehet, hogy az intézkedések nélkül a stagnáló időszakok is csökkenést mutattak volna, illetve nagyobb lett volna az arányszámok visszaesése. Tény, hogy túl sok olyan évet, amikor egy családpolitikai intézkedés után a termékenységi ráták növekedtek, nem találhatunk a kérdéses időszakban, tartós emelkedést pedig egyáltalán nem tapasztalhatunk. Az 1973-as népesedéspolitikai intézkedéscsomag után pl. az első paritásos kiigazított termékenységi arányszám csak minimálisan nőtt, a GYED 1985-ös bevezetése után pedig stagnált. A második paritásos kiigazított mutató az 1973-as csomag bevezetése után valamivel magasabb értékeket vett fel, de a növekedést nagyon hamar követte a csökkenés. Ugyanez jellemezte a GYED bevezetése utáni időszakot, a TFRp*2 mindössze két évig növekedett. Az 1988-89-90-es komoly családpolitikai intézkedéseket az első és második paritás esetében kisebb növekedés se követte, pedig ebben az időszakban a rendszerváltás eufóriája is pozitívan hathatott volna. A vizsgált paritások közül erre az időszakra vonatkozóan kizárólag a harmadik paritás esetében látunk növekedést a kiigazított mutatóra, ráadásul itt a kiigazítatlan arányszámok is emelkedtek.

A harmadik paritásos termékenységi arányszámok azonban – mint ahogy már említettük – a vizsgált időszak teljes egészében meglehetősen külön pályát írtak le. Úgy tűnik, hogy a harmadik paritásos termékenység alakulása jobban egybecsengett a pozitív irányultságú családpolitikai intézkedések várt hatásával, mint az első és második paritásos idősoroké, illetve negatív hatások esetén sokkal kisebb a pálya tendenciájának változása.

Az első és második paritás esetében a GYED visszaállítása, és a GYES újbóli általános jogosultságúvá tétele sem tudta már a termékenységi ráták csökkenését visszafordítani. A 2008-as gazdasági és pénzügyi válságot követően pedig mindkét paritás kiigazított mutatója korábban nem látott alacsony értéket vett fel, és egészen közel került a kiigazítatlan mutató értékéhez.

Összességében úgy tűnik, hogy a termékenység európai csökkenési tendenciája alól Magyarország sem tudta függetleníteni magát (sőt a legalacsonyabb termékenyséű országok közé tartozott), és ezen a tendencián a viszonylag sűrűn és viszonylag gálánisan megalkotott családpolitikai intézkedések se tudtak segíteni.

IRODALOM

- Bálint M.–Köllő J. (2007): „Gyermeknevelési támogatások” In: Cseres-Gergely Zs.–Scharle Á. (szerk.): *Közelmép. Jóléti ellátások és munkakínálat*. MTA KTI Munkaerőpiaci tükör 2007: 54–71.
- Bálint M.–Köllő J. (2008): „A gyermeknevelési támogatások munkaerőpiaci hatásai” *Esély* 2008(1): 3–27.
- Berde É.–Németh P. (2014a): „Az alacsony magyarországi termékenység új megközelítésben” *Statisztikai Szemle* 92(3): 253–275.
- Berde É.–Németh P. (2014b): *Comparison of Different Fertility Indicators in the Case of Three Adjacent Central-European Countries (Czech Republic, Hungary and Slovakia)*. European Population Conference 2014. Poster Session 2. Budapest, 2014. június 27. <http://epc2014.princeton.edu/papers/141016> Lekérdezve: 2015.02.05.
- Berde É.–Németh P. (2015a): „Csehország, Magyarország és Szlovákia termékenységi idősorainak összehasonlítása” *Statisztikai Szemle* 93(2): 113–141.
- Berde É.–Németh P. (2015b): „A termékenységi arányszám kiszámításának különböző módszerei” *Köz-gazdaság* 10(2): 121–137.
- Blaskó Zs. (2009): „Családtámogatás, gyermeknevelés, munkavállalás” In: Monostori J.–Őri P.–S. Molnár E.–Spéder Zs. (szerk.): *Demográfiai Portré 2009. Jelentés a magyar népesség helyzetéről*. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet: 41–53.
- Bongaarts, J.–Feeney, G. (1998): „On the Quantum and Tempo of Fertility” *Population and Development Review* 24(2): 271–291.
- Bongaarts, J.–Feeney, G. (2000): „On the Quantum and Tempo of Fertility: Reply” *Population and Development Review* 26(3): 560–564.
- Bongaarts, J.–Feeney, G. (2004): *The Quantum and Tempo of Life-Cycle Events*. The Mortality Tempo Workshop sponsored by the Max Planck Institute for Demographic Research and the Population Council. 18–19 November. New York.
- Bongaarts, J.–Feeney, G. (2006): „The Tempo and Quantum of Life Cycle Events” In: *Vienna Yearbook of Population Research* 2006: 115–151.
- Bongaarts, J.–Sobotka, T. (2012): „Demographic Explanations for the Recent Rise in European Fertility: Analysis Based on the Tempo- and Parity-adjusted Total Fertility” *Population and Development Review* 38(1): 83–120.
- Gábos A. (2000): „Családok helyzete és családtámogatások a kilencvenes években” In: Kolosi T.–Tóth I. Gy.–Vukovich Gy. (szerk.): *Társadalmi riport 2000*. TÁRKI Budapest: 99–122.
- Gábos A. (2005): *A magyar termékenységi rendszer termékenységi hatásai* PhD-értekezés. Budapesti Corvinus Egyetem
- Gábos A.–Tóth I. Gy. (2001): „A gyermekvállalás támogatásának gazdasági motívumai és hatásai” In: Cseh-Szombathy L.–Tóth P. P. (szerk.): *Népesezés- és népeseádpolitika*. Budapest: Századvég Kiadó.
- Goldstein, J. R.–Sobotka, T.–Jasilioniene, A. (2009): „The End of Lowest-Low Fertility?” *Population and Development Review* 35(4): 663–700.

- Human Fertility Database (2014): *Max Planck Institute for Demographic Research (Germany) and Vienna Institute of Demography (Austria)*. www.humanfertility.org. Lekérdezve: 2014.01.01.
- Husz I. (2006): „Iskolázottság és gyermekvállalás időzítése” *Demográfia* 49(1): 46-67.
- Ignits Gy.-Kapitány B. (2006): „A családtámogatások alakulása: célok és eszközök” *Demográfia* 49(4): 383-401.
- Kamarás F. (1991): „A termékenység alakulása a népesedéspolitikai intézkedések tükrében” *Demográfia* 30(3-4): 359-382.
- Kapitány B. (2008): „A ‘GYED-HATÁS’ Az 1985 és 1996 közötti családtámogatási rendszer termékenységre gyakorolt hatása” *Demográfia* 51(1): 51-78.
- Kohler, H. P.-Ortega, J.A. (2002): „Tempo-Adjusted Period Parity Progression Measures. Fertility Postponement and Completed Cohort Fertility” *Demographic Research* 6(6): 92-144.
- Kohler, H. P.-Billari, F. C.-Ortega, J.A. (2002): „The Emergence of Lowest-Low Fertility in Europe During the 1990s” *Population and Development Review* 28(4): 641-680.
- KSH (2011): *Demográfiai Évkönyv 2010*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal
- KSH (2012): *Demográfiai Évkönyv 2011*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal
- KSH (2013): *Demográfiai Évkönyv 2012*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal
- Kuczynski, R. R. (1932): *Fertility and Reproduction*. New York: Falcon Press
- Makay Zs.-Blaskó Zs. (2012): „Családtámogatás, gyermeknevelés, munkavállalás” In: Óri P.-Spéder Zs. (szerk.): *Demográfiai Portré 2012*. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet: 45-56.
- Ryder, N. B. (1956): „Problems of Trend Determination during a Transition in Fertility” *Milbank Memorial Fund Quarterly* 34(1): 5-21.
- Ryder, N. B. (1964): „The Process of Demographic Translation” *Demography* 1(1): 74-82.
- Ryder, N. B. (1980): „Components of Temporal Variations in American Fertility” In: Hiorns, R. W. (szerk.): *Demographic Patterns in Developed Societies. Symposium of the Society for the Study of Human Biology*. London: Taylor and Francis Ltd: 15-54.
- Sobotka, T. (2004): „Postponement of Childbearing and Low Fertility in Europe”. PhD Thesis. *Dutch University Press*. University of Groningen
- Sobotka, T.-Lutz, W. [2011]: „Misleading Policy Messages Derived from the Period TFR: Should We Stop Using it?” *Comparative Population Studies-Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft* 35(3): 637-664.
- Spéder Zs.-Kamarás F. (2008): „Hungary: Secular Fertility Decline with Distinct Period Fluctuations” *Demographic Research* 19(18): 599-664.
- Tárkányi Á. (2002): *A családdal kapcsolatos jogszabályok Magyarországon 1980-tól 1998-ig*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal. Népeségtudományi Kutatóintézetének Kutatási Jelentései 67.

FÜGGELÉK

A hagyományos TFR és a Bongaarts- és Feeney-féle ütem és paritás szerint kiigazított teljes termékenységi arányszám (TFRp*) értékei Magyarországon, az első, a második, a harmadik és az összes paritás esetén, 1970–2011

Év	TFR értékek				TFRp* értékek			
	Összes paritás	Első paritás	Második paritás	Harmadik paritás	Összes paritás	Első paritás	Második paritás	Harmadik paritás
1970	1,989	0,946	0,687	0,184	1,860	0,901	0,628	0,171
1971	1,941	0,920	0,673	0,181	1,844	0,892	0,626	0,164
1972	1,940	0,912	0,687	0,180	1,867	0,897	0,637	0,174
1973	1,942	0,904	0,686	0,196	1,893	0,894	0,640	0,201
1974	2,288	0,970	0,894	0,256	2,069	0,897	0,752	0,258
1975	2,366	0,991	0,947	0,269	2,066	0,893	0,775	0,244
1976	2,250	0,996	0,871	0,242	1,996	0,909	0,725	0,222
1977	2,168	0,973	0,832	0,232	1,961	0,919	0,708	0,217
1978	2,078	0,960	0,793	0,210	1,890	0,917	0,698	0,182
1979	2,018	0,952	0,757	0,198	1,892	0,919	0,700	0,181
1980	1,915	0,909	0,715	0,187	1,914	0,925	0,710	0,186
1981	1,882	0,888	0,695	0,199	1,952	0,924	0,729	0,202
1982	1,806	0,864	0,663	0,185	1,929	0,919	0,728	0,195
1983	1,761	0,848	0,645	0,178	1,910	0,920	0,718	0,184
1984	1,774	0,866	0,643	0,174	1,919	0,925	0,708	0,197
1985	1,874	0,883	0,689	0,200	2,040	0,933	0,753	0,244
1986	1,869	0,853	0,704	0,207	2,069	0,926	0,770	0,243
1987	1,854	0,840	0,694	0,211	2,004	0,928	0,729	0,233
1988	1,846	0,834	0,680	0,220	1,983	0,924	0,718	0,228
1989	1,838	0,808	0,684	0,233	1,988	0,902	0,728	0,241
1990	1,868	0,820	0,683	0,247	2,034	0,907	0,734	0,269
1991	1,875	0,825	0,682	0,243	2,037	0,922	0,719	0,266
1992	1,776	0,768	0,641	0,237	1,988	0,909	0,712	0,240
1993	1,687	0,711	0,602	0,241	1,996	0,891	0,716	0,251
1994	1,642	0,679	0,566	0,257	1,986	0,897	0,672	0,268
1995	1,571	0,649	0,551	0,238	1,972	0,901	0,674	0,256
1996	1,458	0,623	0,498	0,206	1,891	0,887	0,648	0,220
1997	1,377	0,589	0,456	0,199	1,844	0,873	0,631	0,203
1998	1,327	0,575	0,441	0,187	1,855	0,889	0,620	0,212
1999	1,284	0,565	0,418	0,183	1,837	0,871	0,598	0,236
2000	1,321	0,583	0,428	0,189	1,880	0,853	0,640	0,251
2001	1,310	0,573	0,417	0,196	1,868	0,850	0,628	0,250
2002	1,303	0,582	0,416	0,184	1,800	0,869	0,578	0,225
2003	1,272	0,575	0,407	0,178	1,804	0,878	0,585	0,214
2004	1,276	0,596	0,401	0,171	1,808	0,889	0,575	0,223
2005	1,307	0,610	0,415	0,172	1,740	0,877	0,545	0,208
2006	1,340	0,620	0,435	0,175	1,747	0,848	0,595	0,187
2007	1,316	0,619	0,425	0,168	1,661	0,810	0,562	0,182
2008	1,350	0,639	0,430	0,169	1,658	0,805	0,552	0,197
2009	1,320	0,632	0,428	0,160	1,717	0,838	0,585	0,195
2010	1,250	0,606	0,397	0,147	1,603	0,809	0,527	0,174
2011	1,257	0,601	0,400	0,155	1,457	0,728	0,467	0,176

Forrás: a TFR esetén a Human Fertility Database [2014]. A TFRp* esetén a Human Fertility Database [2014] alapadatai alapján saját számítások, kivéve a TFR és TFRp* 2009–2011-es értékeit, amelyek a KSH [2011, 2012, 2013] adatai alapján készültek.